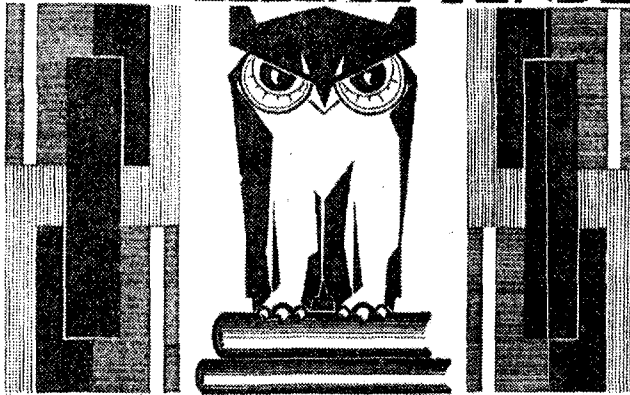

HET WILLEMS-FONDS

**STREEFT NAAR EEN BETER TOEKOMST
DOOR VERSTANDELIJKE ONTWIKKELING
STEUN HET DOOR UW LIDMAATSCHAP**

**HARRY VAN VELTHOVEN EN JEFFREY TYSENS,
Vlaamsch van taal, van kunst en zin.
150 jaar Willemsfonds (1851-2000)**

Luc Boeva, ADVN

België kende tijdens de 19e en 20e eeuw een vrij unieke uitbouw van het maatschappelijke middenveld van sociale en culturele organisaties, vakverenigingen en politieke partijen. Die 'intermediaire structuren' hebben de totstandkoming van de Belgische 'consociational democracy' medebepaald, waar de ideologische, economische en maatschappelijke stromingen op elkaar inspeelden in een permanente wederzijdse beïnvloeding en confrontatie. De intermediaire structuren speelden een centrale rol in de sociale conflictbeheersing en het daarmee gepaard gaande democratiseringsproces. Bovendien vervulden zij als schakel tussen de burger en de overheid belangrijke sociaal-culturele en sociaal-economische functies in de samenleving.

De intermediaire structuren werden vanaf de jaren '80 vanuit politieke, vooral liberale hoek in vraag gesteld. Een boek over een liberale intermediaire organisatie als het Willemsfonds is dan ook voor meer dan de historiografie interessant.

Het Willemsfonds is gegrondvest op een aantal ideologische pijlers: het flamingantisme, de vrijzinnigheid en het liberalisme, gekoppeld aan de verdediging van het rijksonderwijs. Het was tegelijk een culturele vereniging en een drukkingsgroep. De organisatie was betrokken bij de strijd voor de gelijkberechtiging van de Nederlandstaligen in België en ijverde ook voor de ontzuiling van de maatschappij en voor cultureel en ethisch pluralisme.

De grondslagen Vlaamsgezind, vrijzinnig en liberaal, werden in de loop der tijden zeer verschillend ingevuld en gecombineerd. Het Willemsfonds werd in 1851 opgericht om het Nederlandstalige cultuurleven binnen het kader van de Belgische staat te be-

vorderen. In de eigenlijke Vlaamse taalstrijd kwam het weinig tussenbeide; tijdens de unionistische periode bleef het ook buiten het levensbeschouwelijke conflictveld. De vooropgestelde doelstellingen werden echter niet bereikt. De tijd van het unionisme was voorbij toen vanaf 1862, met de 'machtsovername' door de generatie-Julius Vuylsteke, de organisatie een ingrijpende evolutie doormaakte op ideologisch en organisatorisch vlak.

In plaats van levensbeschouwelijk-neutraal werd het Willemsfonds liberaal-vrijzinnig en antiklerikaal; de taalproblematiek kreeg een levensbeschouwelijke dimensie: "*Klaanwaard en Geus*" werd de leuze. Tijdens die bloeitijd werd de basis gelegd voor de culturele kernactiviteit van de vereniging gedurende meer dan een eeuw. Die bestond uit het uitgeven van boeken, het inrichten van volksbibliotheken en van volksvoordrachten, het bevorderen van het Vlaamse lied en het organiseren van (vooral taal-)leergangen. Het Willemsfonds moest in de eerste plaats een culturele vereniging zijn, buiten de partijstrijd én de Vlaamse en sociale strijd; er was geen openlijk liberaal engagement, de samenkomsten werden bewust niet als een soort Vlaams-liberale 'landdagen' opgevat.

De culturele activiteit werd gepaard aan de gestage uitbouw van lokale afdelingen, het eerst in de grote steden. Het Willemsfonds werd de grootste en geografisch meest verspreide vrijzinnige organisatie in Vlaanderen. Toch was het Willemsfonds lange tijd Oost-Vlaams getint (pas in 1984 werd de eerste niet-Gentse voorzitter gekozen); de organisatie bleef vooral stedelijk en kleinstedelijk van inspiratie. Daarenboven werd, zoals in de Vlaamse beweging, vooral gerekruteerd uit de taalgevoelige middenklasse (er waren nauwelijks arbeiders of landbouwers onder de leden): die bevolkingslaag zag de taal ook als een middel tot overdracht van de burgerlijke waarden, om de kloof tussen de klassen cultureel te dichten. Tenslotte vormde ook de ideologische heterogeniteit van de leden een probleem: de nadruk lag op het flamingantische of het antiklerikale, men was inzake sociale kwesties doctrinair of progressief-liberaal. Gedurende de lange homogeen-katholieke regeerperiode na 1884 daalde het ledenaantal spectaculair: de afdelingen zagen zich doorgaans verplicht te kiezen voor één kernactiviteit, meestal was dat het openhouden van de volksbibliotheek. Toch speelde het Willemsfonds tijdens de 19e eeuw op het gebied van de volwassenenvorming een voortrekkersrol en droeg het bij tot de vorming van een Vlaams natiebewustzijn. Daarenboven weigerde het zich, in tegenstelling tot het Davidsfonds, tot één 'zuil' (de liberale) te bekennen: het Willemsfonds bleef een wat aparte, vrijzinnig-antiklerikale positie tussen burger en overheid innemen; de meeste aandacht bleef uitgaan naar het rijksonderwijs. Ook tijdens het interbellum bleef het in de eerste plaats een culturele organisatie, gericht op volksontwikkeling en apolitiek. Het Willemsfonds sloot zich weliswaar aan bij het Vlaamse minimumprogramma, maar door de polarisering tussen twee vaderlanden, viel het stilaan tussen de twee stoelen van de (Belgisch-nationalistische) liberale machtsuitoefening en de geradicaliseerde Vlaamse beweging.

Tijdens de jaren '60 vond er, honderd jaar na de eerste 'revolutie', zowel op ideologisch als op strategisch vlak een tweede herschikking van de positie van het Willemsfonds in het middenveld plaats. Onder impuls van onder meer voorzitter Adriaan Verhulst trad het Willemsfonds niet alleen meer op als cultureel vormer, maar manifesteerde het zich ook als politieke pressiegroep. Het deed dat voortaan ook in bondgenootschappen met andere organisaties en verenigingen. Zo was het Willemsfonds Vlaamsgezind in het Overlegcentrum voor Vlaamse Verenigingen (OVV). Het eisenpakket van de Vlaamse beweging werd overgenomen, evenals de nieuwe sociaal-economische dimensie die eraan gegeven was, én een federalistische oplossing van het communautair probleem. Specifiek voor het Willemsfonds was daarbij het ijveren voor een Cultuurpact om elke levensbeschouwelijke discriminatie in een autonoom Vlaanderen te voorkomen.

De vrijzinnige kaart, in de Unie van Vrijzinnige Verenigingen (UVV), werd met iets minder enthousiasme gespeeld, omdat men de vereniging ook voor katholieken wilde openhouden en een positieve invulling aan de vrijzinnigheid wilde geven door op te komen voor de geestelijke vrijheid in Vlaanderen.

Een constante bleef de ongebondenheid van het Willemsfonds ten opzichte van de politieke partijen, die het echter wel wilde beïnvloeden. Toch zag het zich, wegens de nieuwe zuilbevorderende subsidieregeling voor culturele aangelegenheden, verplicht uitdrukkelijk voor de liberale zuil te opteren, in het Coördinatiecentrum voor Liberaal Sociaal-Cultureel Beleid. Het schakelde ook om van louter vrijwilligerswerk naar in essentie vrijwilligerswerk, ondersteund door een professionele staf die vooral zorgde voor het verstrekken van permanente educatie.

Tijdens de jaren '80 kende de vereniging daardoor wel een gestage groei wat het ledenaantal betreft (er zijn er nu meer dan tienduizend), maar tegelijk ontstond er verdeeldheid over de interne werking en de strategie. Zo was het Willemsfonds wel geëvolueerd naar de federalistische eisen van de Vlaamse beweging, maar nu er een Vlaams Parlement was, wilde het zich eerder toeleggen op de interne uitbouw van een democratisch en pluralistisch Vlaanderen. Het volgde niet de stap van de radicale Vlaamse beweging naar het separatisme (in 1993 werd het OVV verlaten). Op het gebied van de vrijzinnigheid was het Willemsfonds geëvolueerd van enkel antikle-rikalisme naar georganiseerde vrijzinnigheid: het was echter niet tevreden met de UVV, die werd verweten een 'minizuil' te zijn geworden voor slechts een beperkt deel van de niet-confessionele gemeenschap. Het Willemsfonds had zich trouwens nooit ingeschreven in een positief-humanistische invulling van de vrijzinnigheid, ook al omdat het de relatief grote gelovig-liberale aanhang niet voor het hoofd wilde stoten. Enkel de onvoorwaardelijke verdediging van het openbaar onderwijs bleef een punt van overeenkomst met alle vrijzinnigen: voor het overige wilde het zoveel mogelijk onafhankelijk blijven van zuilen en politieke partijen. Het Willemsfonds koos daarbij tijdens de laatste decennia uitdrukkelijk voor sociaal liberalisme, met een grote inbreng van de overheid in de maatschappij en tegen de verzuiling ervan.

De organisatie kreeg het echter stilaan moeilijk om zich op die themavelden te manifesteren en legde zich opnieuw meer toe op de culturele pijler. De ontvoogdende doeleinden van de organisatie dienden immers behouden te worden; men wilde niet (opnieuw) de boot van de nieuwe sociale bewegingen missen. Daarmee beantwoordde het zelf ook de vraag of intermediaire structuren zoals het Willemsfonds nog nodig waren. Het doel van de organisatie werd: de activering van de burger, het maatschappelijk debat mee helpen stuwten en de bevolking trachten te engageren in dat debat. Elke burger dient immers een gefundeerde mening te vormen door middel van confrontatie, kennisoverdracht en bewustwording om volwaardig te kunnen participeren in een democratische samenleving. Het Willemsfonds ziet de eigen bestaansreden dan ook nu als socialiserende instantie, die in een tijd van individualisering een sociaal kapitaal opbouwt.

De boeiende geschiedenis van het Willemsfonds wordt in het boek gestructureerd gebracht, met eerst een synthese van de krachtlijnen en een blik op de interne organisatie. Daarna worden in onderscheiden delen van het boek de componenten van het thematische werkveld van de organisatie diachronisch beschreven en geanalyseerd: de flamingantische actie, de vrijzinnige invulling en de sociaal-culturele werking.

Het boek werd, naar zeggen van de auteurs, een wedren tegen de tijd. Met die 'caveat' voor ogen is het resultaat opmerkelijk. Zoals we gewend zijn van de publicaties van het Liberaal Archief, is het werk typografisch verzorgd uitgegeven, met talrijke relevante illustraties, geput uit het zeer rijke en deels nog onontgonnen archief van het Willemsfonds (dat in het Liberaal Archief bewaard wordt).

Wel valt soms de 'empathische' woordkeuze op (bijvoorbeeld: het "*beruchte*" motto van CVP'er Coens). Het hoofdstuk over het Willemsfonds als sociaal-culturele organisatie wordt hier en daar zelfs een ware 'diatribe' tegen de gepercipieerde bevoordeling van de katholieke zuil door de overheid. In de inleiding van het werk zijn zeer actuele eisen geformuleerd, wat een beetje van het wetenschappelijke en historiografische cachet zou kunnen wegnemen. Het taalgebruik en de vanzelfsprekendheid waarmee de auteurs soms begrippen en namen zonder uitleg gebruiken (bijvoorbeeld het "*arrest-Sluis*"), verraden toch wel het haastwerk. Dat is ook het geval voor de nummering van de delen en hoofdstukken: het deel over het Willemsfonds als vrijzinnige vereniging is het enige met genummerde hoofdstukjes, terwijl in de inhoudsopgave de nummering van de delen helemaal niet weergegeven wordt. En is het gebruik van de partituur van het verenigingslied als grafisch leidmotief niet wat misleidend, als men het Willemsfonds nu niet direct met zangavonden associeert en trouwens in het boek dat aspect niet wordt uitgewerkt?

Het Willemsfonds wordt ook een "*pioniersrol*" toegeschreven: alvast wat de Vlaamse

beweging betreft lijkt dat overdreven gesteld. Het is zich immers veel langer dan andere blijven toeleggen op de toepassing van het Verlichtingsidee dat de materiële ontvoogding (van Vlaanderen) voornamelijk als een gevolg van de geestelijke emancipatie diende bewerkstelligd te worden. De taalbarrière zorgde er immers voor dat de Verlichting niet tot de kleine man kon doordringen. Omdat zij ook uitdrukkelijk geen politieke dimensie aan de werking wilde toevoegen, heeft de organisatie tot de tweede helft van de 20e eeuw dan ook vooral geijverd voor de 'verheffing' van de Vlamingen door de culturele opvoeding en het onderwijs. De stappen naar de taalwetgeving en de federalistische (territoriale) optie werden minder uitdrukkelijk of later dan de meeste andere fellow-travellers gezet, nadat de massale fase van de natievorming was bereikt en de Vlaamse beweging niet langer in hoofdzaak kleinburgerlijk van samenstelling was. Voor het Willemsfonds bleef het culturele aspect lange tijd het enige middel tot ontvoogding waarin het zich kon manifesteren: dat was ook het geval voor dat wat de taalkwestie verbond met de sociale strijd.

Over het Willemsfonds is er nu niettemin een gedegen historisch handboek. Bovendien krijgt de lezer een uitstekend, en voor de naoorlogse periode soms gedetailleerd, overzicht van de liberaal-flamingantische, vrijzinnige en institutioneel-culturele geschiedenis van Vlaanderen vanaf 1830. Wie onderzoek doet naar de in de tijd wisselende rol van de Vlaamse intermediaire structuren, heeft er een mooie casusstudie bijgekregen.

Harry Van Velthoven en Jeffrey Tyssens, *Vlaamsch van taal, van kunst en zin. 150 jaar Willemsfonds (1851-2000)*, Gent: Willemsfonds i.s.m. Liberaal Archief, 2001, 256 pp.